

A Comparison of the Oral Version and the Written Versions of the Folktale “Forty Brothers and Forty Demons” Based on Vladimir Propp’s Morphology Pattern

Mohamad Khosrobeiki¹, Hasan Heidari², Jalil Moshayedi³

Abstract

This study examines the narrative structure of the Iranian folktale *Khaki and the Demons* through Vladimir Propp’s morphological framework. The oral version, collected from Komijan in Markazi Province, comprises six distinct narrative moves that closely align with Propp’s thirty-one functions. In each move, the hero encounters a new challenge and progresses through magical elements, donor characters, and strategic actions.

In contrast, the written version—*Khaki and Thirty-Nine Brothers*—, published in *Folk Tales of Lorestan*—presents a more

Date received: 29/08/2025

Date Review: 08/11/2025

Date accepted: 19/11/2025

Date published: 22/06/2026

* Corresponding Author's E-mail:
h-haidary@araku.ac.ir

1. PhD Candidate of Persian Language and Literature, Faculty of Language and Literature, Arak University, Arak, Iran

<https://orcid.org/0009-0008-3348-8408>

2. Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Language and Literature, Arak University, Arak, Iran

<https://orcid.org/0000-0003-1139-1572>

3. Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Language and Literature, Arak University, Arak, Iran

<https://orcid.org/0000-0005-3285-8964>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

condensed structure with only two narrative moves. Despite differences in language, plot complexity, characterization, and audience engagement, both versions demonstrate strong structural compatibility with Propp's model.

The oral narrative, due to its length, encompasses all thirty-one functions and all seven character roles defined by Propp. The written version includes all seven roles and most functions, though not all. Function sequencing in both versions shows a high degree of conformity to Propp's model (approximately 95–96%).

Findings suggest that Propp's theory is adaptable to Iranian magical tales when applied with cultural and linguistic sensitivity. *Khaki and the Demons* exemplifies the dynamic interplay between universal narrative structures and local storytelling traditions, highlighting the shared poetics of magical tales across cultures.

Keywords: Folk Tales; Vladimir Propp; Russian Formalism; Morphology; The Tale of ; Khaki and the Demons.

Introduction

The current study aims at analyzing the narrative structure of the folktale "Forty Brothers and Forty Demons" based on Vladimir Propp's morphology pattern. Propp was the first person to seriously and systematically analyze the structure of folktales based on their physical structure and constituent parts, and not based on their theme. However, Propp's focus was only on fairy tales, and not all types of stories (Dalashva, 1987, p. 16). A member of the Russian formalist school, Propp started recognizing and analyzing Russian fairy tales in the 1920s (Scholes, 1999, p. 95). The book *Morphology of Folktale* was the result of his studies in the field of fairy tale structure. Thirty years after its publication, the book was translated in Europe. Afterwards, in less than a decade, Propp's theory was well-known

throughout Europe and America, and numerous papers and books were written in order to introduce and critique it.

The present research aims to answer the following question: to what extent do the oral and written versions of the folktale “Forty Brothers and Forty Demons” fit Vladimir Propp’s pattern? To carry out this purpose, at first, through field studies, the researcher recorded the oral version of the tale in the Komijan county. Afterwards, referring to various folklore resources, the researcher found three written versions of the tale. The written versions of this tale can be found in three books, namely, *Folktales of the People of Mazandaran and Turkmen Sahra*, *Folktales of Qaenat*, and *Folktales of Lorestan*. In comparison with the written versions, the newly found oral version of the tale is longer and has more details. Considering all the versions of the tale, it was found out that all the versions, although different regarding the number of “movements” and some motifs, fit Propp’s structural pattern. Moreover, with regard to the sequence of functions, all the versions follow Propp’s pattern to a large extent.

The oral version of the tale was compiled using two recordings of two different narrators done by the author of the paper in 2023. One version is 65 minutes and the other is 70 minutes long and they are both told in Azaerbayjani (the Hamedani accent). Both versions were the same regarding the number of their movements, type of characters, and fictional events. Both narrators knew the tale under the title “The Dusty and the Demons”. The written version of the folktale has various titles in each book; *Folktales of the Land of Eternal Spring*; *Folktales of the People of Mazandaran and Turkmen Sahra* (1995), *The Raven and the Apple*; *Folktales of Qaenat* (1973), and the *Folktales of Lorestan* (2019).

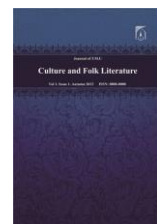
From a structural point of view, the tale “Forty Brothers and Forty Demons” fits Vladimir Propp’s pattern. Analyzing the oral version of the tale entitled “The Dusty and the Demons” from the Komijan

county illustrated that, having six fictional movements, this version is a relatively longer narrative that has numerous rises and falls. In each movement, the hero faces a new test and seeking help from magical elements, kind characters, and smart actions, progresses through his heroic path. The other three versions of this tale are written and have been published. Generally speaking, all four versions of this tale are different regarding their language, number of movements, characters, and some other factors; however, in all of them, the way the structural elements of the tale are mixed with each other fits Propp's pattern very well.

The findings of the present study show that although Propp's morphology theory provides a coherent pattern for analyzing the structure of fairy tales through emphasizing a constant sequence of functions, every tale is influenced by various factors such as cultural considerations and the type of audience. Adding or removing parts of the tale or changing the order of some of the events, the narrators usually tell the tale in their own particular way. Thus, in spite of being useful in analyzing the foundational structures of fairy tales, Propp's theory requires comparative evaluation regarding the sequence of functions in such tales.

Analyzing the four versions of the tale, a special vocation was identified in it which can be called the "de-obstruction function." This function is not included in Propp's list of vocations, but it has a central role in the present tale. The "obstruction" element in this tale is not a "villain", but it is used as a test to prove the hero's capabilities. Defeating the obstructing character, not only does the hero show his strength and advantage, but also paves the way for his victory. The "de-obstruction" vocation in the folktale "Forty Brothers and Forty Demons" is both one of the fundamental structures in the morphology of the parts of the tale and an important element in creating suspense and excitement in the narrative.

References

- Dalashva, L. (1987). The coded language of fairy tales (translated by J. Sattari). Toos Publishing
- Mirkazemi, H. (1999). Legends of the ever-spring land (Tales of the people of Mazandaran and the Turkmen of the Sahara). Soroush Publishing.
- Nafisi, N. (1997) Folktales of Lorestan (4 volumes). Great Islamic Encyclopedia Publishing Center.
- Sarmad, S. (1973) Crow and apple (Local legends of Qainat). Nil Publishing.
- Scholes, R. (1999) An introduction to structuralism in literature (translated by F. Taheri). Agah Publishing.

فصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه
سال ۱۴، شماره ۶۸، تابستان ۱۴۰۵
مقاله پژوهشی

مقایسه صورت شفاهی و روایت‌های مکتوب افسانه «چهل برادر و چهل دیو» بر پایه الگوی ریخت‌شناسی ولادیمیر پراپ

محمد خسروییکی^۱، حسن حیدری^{۲*}، جلیل مُشیدی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل ساختار روایی افسانه «چهل برادر و چهل دیو» براساس الگوی ریخت‌شناسی ولادیمیر پراپ انجام شده است. روایت شفاهی این افسانه با عنوان «خاکی و دیوها» از شهرستان کمیجان در استان مرکزی گرد آمده است. روایت‌های مکتوب این قصه در سه کتاب *افسانه‌های مردم مازندران و ترکمن صحرا*، *افسانه‌های محلی قاینات و داستان‌های عامیانه لرستان* موجود است. روایت شفاهی نویافته در مقایسه با نسخه‌های مکتوب طولانی‌تر

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران
<https://orcid.org/0009-0008-3348-8408>

۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران (نویسنده مسئول)
* h-haidary@araku.ac.ir

۳. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران
<https://orcid.org/0000-0003-1139-1572>
<https://orcid.org/0000-0005-3285-8964>

مقایسه صورت شفاهی و روایت‌های... _____ محمد خسروبیکی و همکاران

است و جزئیات بیشتری دربردارد. با بررسی تمام روایت‌های این قصه روشن شد که روایت‌های حاضر گرچه از نظر تعداد «حرکت»ها و برخی بن‌مایه‌ها با هم تفاوت دارند، اما همگی با الگوی ساختاری پراپ هم‌خوان هستند. از نظر توالی کارکردها نیز همه روایت‌ها تا حد زیادی از الگوی پراپ پیروی می‌کردند. در بررسی روایت‌های افسانه حاضر، یک کارکرد ویژه به‌عنوان «مانع‌زدایی» نیز شناسایی شد که در الگوی پراپ وجود ندارد، اما عنصری مهم در تحلیل خویشکاری‌های این داستان محسوب می‌شود.

واژه‌های کلیدی: افسانه‌های مردم، قصه‌های پریان، ولادیمیر پراپ، فرمالیسم روسی، ریخت‌شناسی، افسانه «چهل‌برادر و چهل‌دیو».

۱. مقدمه

افسانه‌ها هم‌دوش با اساطیر از کهن‌ترین ادراک‌های ذهن بشر سرچشمه می‌گیرند. افسانه‌های مردم در طول تاریخ بستری برای تراوش احساسات جمعی و راهی برای انتقال دانش و آگاهی بوده است. این روایت‌ها جلوه‌گاه باشکوهی از هنر زبان برای ایجاد سرگرمی و اشتراک عواطف انسانی هستند. قصه‌های عامه شاخه‌ای از دانش و فرهنگ توده مردم است که آن را در ایران بیشتر با نام «فرهنگ مردم» یا «فرهنگ عامه» و در جهان با اصطلاح «فولکلور» می‌شناسند. یکی از جلوه‌های ادبیات عامه قصه‌های شفاهی است. این قصه‌ها نیز مانند سایر بخش‌های دانش عامه، بیشتر به‌وسیله روایت شفاهی ادامه حیات داده‌اند. قصه‌های عامه مردم از گذشته تاکنون نه‌فقط ابزاری برای سرگرمی، بلکه دانشنامه‌ای به‌منظور راهنمایی انسان برای فهم زندگی و سازگاری با جهان هستی بوده است (سیپک، ۱۳۸۴، ص. ۱۳). قصه‌های مردم انواعی دارد که افسانه‌های جادویی یکی از آنهاست. زمینه و محیط اصلی پیدایش، رشد و بقای افسانه‌های شگفت‌انگیز عامه، همواره بستر گفتار و حافظه جمعی بوده است. تحولات

گسترده و سریع اجتماعی و رسانه‌ای در عصر حاضر، تا حد زیادی از رواج و تداوم فرهنگ افسانه‌سرایی کاسته است و ادامه چنین روندی، بقای این بخش از زبان و هنر جمعی انسان‌ها را در معرض تهدید قرار می‌دهد. این روایت‌ها از روزگاران دور تا همین سال‌های نزدیک، بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی مردم بود. ولی امروزه کم‌کم در حال جدا شدن از متن زندگی هستند. لذا امروز گردآوری آخرین بقایای قصه‌های مردم و تلاش برای شناخت ظرفیت‌های فکری و روایی آن‌ها، یک ضرورت فرهنگی است. هدف پژوهش حاضر بررسی تطبیقی روایت شفاهی و نسخه‌های مکتوب افسانه «چهل‌برادر و چهل‌دیو» براساس نظریه ریخت‌شناسی پراپ و تحلیل میزان انطباق آن‌ها با الگوی این نظریه است.

پژوهش حاضر در پی پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

- ۱) روایت شفاهی و صورت‌های مکتوب افسانه «چهل‌برادر و چهل‌دیو» تا چه اندازه با الگوی ولادیمیر پراپ هم‌خوانی دارند؟
- ۲) نقاط اشتراک و افتراق روایت‌های بررسی‌شده با یکدیگر و با نظریه پراپ کدام است؟

پژوهشگر برای پاسخ به پرسش‌های مطرح‌شده، ابتدا با روش میدانی، روایت شفاهی قصه «خاکی» را ضبط کرد. سپس با رجوع به منابع فرهنگ مردم، سه روایت مکتوب از این افسانه را در آثار مختلف یافت. بعد از تکمیل داده‌ها، کار تحلیل و مطابقت روایت‌ها با الگوی ریخت‌شناسی پراپ آغاز شد.

نظریه ریخت‌شناسی^۱ ولادیمیر پراپ یکی از نظریه‌های شناخته‌شده در سطح جهان، برای تحلیل ساختار روایی افسانه‌های جادویی است. زمانی که پراپ الگوی خود را در کتاب ریخت‌شناسی افسانه‌های پریان می‌نوشت، هنوز هیچ اثر دقیق و تأثیرگذاری در

مقایسه صورت شفاهی و روایت‌های... محمد خسروبیکی و همکاران

زمینه طبقه‌بندی و روش‌شناسی ساختار قصه‌ها تألیف نشده بود (پراپ، ۱۳۹۴، ص. ۶۱)، اما نظریه پراپ تحولی بزرگ در زمینه ساختارشناسی روایت‌ها بود که پس از سه دهه، جهان غرب را درنوردید و بسیاری از صاحب‌نظران و پژوهشگران در سراسر دنیا، الگوی او را سرمشق خود در بررسی انواع قصه‌ها و روایت‌ها قرار دادند.

۲. پیشینه پژوهش

فولکلورشناسان اروپایی، در اوایل قرن بیستم هم‌زمان با گردآوری قصه‌ها بر آن شدند که راه‌هایی برای طبقه‌بندی آن‌ها بیابند. آنتی آرنه، فولکلورشناس فنلاندی، نخستین پژوهشگری بود که به فهرست‌نویسی قصه‌های عامه پرداخت و کتاب خود را در خصوص طبقه‌بندی قصه‌های عامه در سال ۱۹۱۰ منتشر کرد. استیت تامپسون قصه‌شناس آمریکایی بعد از دو دهه فهرست آرنه را تکمیل کرد. نتیجه کار آن دو یک طبقه‌بندی جامع از مضامین قصه‌ها بود که به فهرست آرنه - تامپسون مشهور شد و مرجع عملی مهمی برای شناسایی قصه‌ها از منظر بن‌مایه‌هاست (مارزلف، ۱۳۷۶، ص. ۲۳). کار اولریش مارزلف قصه‌شناس آلمانی در طبقه‌بندی بن‌مایه‌های قصه‌های ایرانی نیز مطابق با الگوی آرنه - تامپسون بوده است. مارزلف پس از بررسی ۱۳۰۰ قصه ایرانی، بن‌مایه‌های اصلی این قصه‌ها را ذیل ۳۵۱ مورد ذکر می‌کند (ذوالفقاری، ۱۳۸۸، ص. ۳۱)، اما ولادیمیر پراپ قصه‌شناس روس، طبقه‌بندی براساس مضمون و محتوای قصه را کنار گذاشت و اساس الگوی خود را شناخت ساختار فیزیکی و اجزای ثابت قصه‌ها قرار داد (دلاشوا، ۱۳۶۶، ص. ۱۶). پراپ که عضوی از گروه فرمالیست‌های روس بود، در دهه ۱۹۲۰ به شناخت و بررسی افسانه‌های پریان روسی همت گماشت (اسکولز، ۱۳۷۹، ص. ۹۵). کتاب ریخت‌شناسی قصه‌های پریان حاصل نگاه ساختاری

وی به افسانه‌های جادویی بود که سال ۱۹۲۸ در روسیه چاپ شد و بعد از سی سال در ۱۹۵۸ به دست لارنس اسکات مترجم آمریکایی به زبان انگلیسی ترجمه شد. این ترجمه وقتی به اروپا راه یافت مورد توجه بسیاری قرار گرفت. از نخستین کسانی که الگوی پراپ را سرمشق خود قرار داد و در پژوهش‌های خود به کار گرفت، آلن داندس، فولکلورشناس آمریکایی بود. در واقع استراوس و داندس بودند که نظریه پراپ را از گمنامی خارج کرده و به دیگران شناساندند. بعد از آن‌ها پژوهشگران ساختارگرای فرانسوی همچون رولان بارت، الژیرداس گریماس، تزوتان تودورف و کلود برمون از الگوی پراپ در راستای نشانه‌شناسی بهره گرفتند. در کمتر از یک دهه نظریه پراپ سراسر اروپا و آمریکا را درنوردید و مقالات و کتاب‌های بسیاری در معرفی و نقد آن نوشته شد. (پراپ، ۱۴۰۱، ص. ۲۵).

در ایران نیز چندی از صاحب‌نظران و تعدادی از پژوهشگران از راه ترجمه و تحقیق، سعی در معرفی نظریه پراپ داشته‌اند. فریدون بدره‌ای با ترجمه کتاب ریخت‌شناسی قصه‌های پریان اثر ولادیمیر پراپ در سال ۱۳۶۸ و همچنین ترجمه کتاب دیگر پراپ با عنوان ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان در سال ۱۳۷۱ برای نخستین بار جامعه دانشگاهی ایران را با پراپ و نظریه‌اش آشنا کرد. بابک احمدی در کتاب ساختار و تأویل متن (۱۳۷۰) اشاراتی به مبانی و چارچوب نظریه پراپ و تأثیر او بر ساختارگرایان و روایت‌شناسان داشته است. فرزانه طاهری نیز با ترجمه کتاب درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات (۱۳۷۹) دیدگاه‌های رابرت اسکولز درباره پراپ و پیروانش را بازتاب داده است. سپس می‌توان از حسین پاینده نام برد که با ترجمه کتاب نقد ادبی با رویکرد روایت‌شناسی (۱۴۰۰) و نیز کتاب روایت: مفاهیم بنیادی و روش‌های تحلیل (۱۴۰۰) زوایای تازه‌ای از نظریه پراپ و دیدگاه‌های منتقدان او نشان می‌دهد. از دهه

مقایسه صورت شفاهی و روایت‌های... _____ محمد خسروبیکی و همکاران

۱۳۸۰، پژوهشگران ایرانی سعی کردند از الگوی پراپ برای تحلیل قصه‌های ایرانی استفاده کنند. پگاه خدیش در کتاب *ریخت‌شناسی افسانه‌های جادویی* (۱۳۸۷) الگوی پراپ را برای تحلیل صد قصه شفاهی ایرانی - از نوع قصه‌های جادویی - به کار گرفت. حسن ذوالفقاری هم از دیگر پژوهشگرانی است که در مقاله *ریخت‌شناسی افسانه عاشقانه گل بکاولی* (۱۳۸۹) از روش پراپ برای تحلیل قصه بهره گرفته است. در سال‌های اخیر نیز پژوهش‌گران بسیاری روش پراپ را برای تحلیل انواع مختلف قصه‌ها انتخاب کرده‌اند. برخی از پژوهندگان با فهم درست از الگوی پراپ، کاربردها و تحلیل‌های موفق داشته‌اند. اما تعدادی از جستارهای انجام‌شده به دلیل ضعف در شناخت نظریه پراپ، تحلیل‌ها و نتایج صحیحی ندارد. اشتباهات رایج این دسته از پژوهش‌ها تشخیص نادرست خویشکاری‌ها، عدم شناسایی حرکت‌ها و نیز تحلیل داستان‌هایی خارج از حوزه «قصه‌های پریان» بوده است. بر این اساس مقالاتی نیز در ارتباط با آسیب‌شناسی پژوهش‌های مرتبط با نظریه پراپ نگاشته شده‌اند. از جمله، مقاله شکوه فورجانی‌زاده و همکارانش با عنوان *نگاهی به کاربرد نادرست و مکانیکی نظریه ریخت‌شناسی پراپ در متون ادب فارسی* (۱۳۹۸) درباره افسانه «چهل‌برادر و چهل‌دیو» تاکنون هیچ پژوهشی صورت نگرفته است.

۳. نظریه ریخت‌شناسی ولادیمیر پراپ

ولادیمیر پراپ یکی از شاخص‌ترین چهره‌های مکتب فرمالیسم روسی است که به سبب هم‌فکرانش در پی کشف چگونگی روایت‌ها از روی فرم و ترکیب صورتی آن‌ها بود (ارلیش، ۱۴۰۲، ص. ۲۹۱). پراپ با بررسی قصه‌های روسی دریافت که «افسانه‌های پریان» رده‌ای از قصه‌هاست که ویژگی‌های ساختاری مخصوص خود را دارد. البته مراد

پراپ از قصه‌های پریان، ناظر بر ساختار این گونه قصه‌هاست نه صرفاً محتوای آن‌ها (پراپ، ۱۴۰۱، ص. ۱۹۴). بررسی‌ها او را به این نتیجه رساند که این نوع افسانه‌ها از ارتباط عناصری ثابت و متغیر تشکیل می‌شوند. به گونه‌ای که نام‌ها و ویژگی‌های اشخاص قصه تغییر می‌یابد، اما نقش‌ها و کارکردهای آن‌ها ثابت است. پراپ سازه‌های ثابت قصه‌های پریان را خویشکاری^۲ می‌نامد. خویشکاری به معنی نقش و کارکرد است. یک قصه جادویی از زنجیره‌ای از کارکردها و وظایف ثابت تشکیل می‌شود. کارکردها را می‌توان از داخل قصه بیرون کشید و برای هر کدام بر حسب نوع عملیات اسم گذاشت. توالی وقوع خویشکاری‌ها همیشه یکسان است و جابه‌جایی نمی‌پذیرد. البته همه کارکردهای مربوط به افسانه‌های پریان در یک قصه دیده نمی‌شود؛ بلکه در هر قصه تنها تعدادی از کارکردهای سی‌ویک‌گانه امکان وقوع می‌یابند. در ضمن نبودن برخی از کارکردها در یک قصه، توالی و نظم همیشگی آن‌ها را بر هم نمی‌زنند. روی هم رفته ساختمان و ترکیب‌بندی همه افسانه‌های جادویی یکسان است. تفاوت آن افسانه‌ها تنها در ویژگی‌های ظاهری شخصیت‌ها، مکان‌ها، نوع اشیای جادویی و جزئیات فرهنگی است. پراپ صد قصه روسی از مجموعه قصه‌های افاناسیف را برمی‌گزیند و با مطالعه اجزای اصلی سازنده این قصه‌ها، چهار اصل بنیادین را برای فرضیه خود در نظر می‌گیرد که عبارت‌اند از: ۱. خویشکاری‌های قصه‌های پریان که اجزای سازنده قصه هستند، همیشه ثابت و پایدارند. شخصیت‌ها در هر قصه تغییر می‌یابد اما نقش‌ها ثابت می‌مانند؛ ۲. تعداد خویشکاری‌های قصه‌های پریان محدود است و شمار آن‌ها به ۳۱ عدد می‌رسد؛ ۳. توالی خویشکاری‌های قصه همیشه یکسان است. جای برخی از آن‌ها در هر قصه خالی است اما بقیه خویشکاری‌ها که هستند، طبق همان نظم همیشگی در جای ثابت خود حضور دارند؛ ۴. پس ساختمان همه افسانه‌های

مقایسه صورت شفاهی و روایت‌های... محمد خسرویکی و همکاران

جادویی یک‌شکل است و همگی از تعدادی کارویژه ثابت تشکیل شده‌اند (پراپ، ۱۴۰۱، صص. ۸۱-۸۴).

جدول ۱: ترتیب خویشکاری‌های سی‌ویک‌گانه الگوی پراپ و نشانه آن‌ها

Table 1: Order of Propp's model of civic functions and their symbols

۲۲. رهایی از دست	۱۱. عزیمت قهرمان: ↑	• صحنه آغازین: α
تعقیب‌گر: Rs	۱۲. نخستین کارکرد	۱. غیبت: β
۲۳. ورود قهرمان به‌طور	بخشنده: D	۲. نهی: γ
ناشناس: O	۱۳. واکنش قهرمان به	۳. نقض نهی: δ
۲۴. ادعاهای بی‌پایه: L	بخشنده: E	۴. خبرگیری شریر: ϵ
۲۵. سپردن کار دشوار به	۱۴. دست‌یابی به شیء	۵. خبردار شدن شریر:
قهرمان: M	جادو: F	۶. فریبکاری: ζ
۲۶. انجام کار دشوار: N	۱۵. انتقال قهرمان به	۷. همدمستی قربانی با
۲۷. شناخته‌شدن قهرمان:	مکانی: G	شریر: θ
۲۸. رسوایی شریر: EX	۱۶. مبارزه با شریر: H	۸. شرارت: A /
۲۹. تغییر شکل قهرمان: T	۱۷. نشانه گذاشتن بر	کمبود: a
۳۰. مجازات شریر: U	قهرمان: J	۹. رویداد میانجی: B
۳۱. عروسی و کامیابی:	۱۸. پیروزی قهرمان بر	۱۰. تصمیم به مقابله
W	شریر: I	آغازین: C
	۱۹. رفع مشکل و کمبود:	
	K	
	۲۰. بازگشت قهرمان: ↓	
	۲۱. تعقیب قهرمان: Pr	

۳-۱. شخصیت‌ها و رده‌های قصه‌های پریان

علاوه بر کارکردهای سی‌ویک‌گانه، پراپ برای رده‌های قصه‌های جادویی عامیانه، هفت شخصیت^۳ برمی‌شمارد که شخصیت‌های اصلی و محوری قصه‌های جادویی محسوب می‌شوند. این اشخاص عبارت‌اند از: ۱. شیریر؛ ۲. بخشنده؛ ۳. یاریگر؛ ۴. شاهزاده خانم؛ ۵. فرستنده؛ ۶. قهرمان؛ ۷. قهرمان دروغین. هرکدام از شخصیت‌های هفت‌گانه با یک یا چند کارکرد در ارتباط هستند. البته این امکان هم وجود دارد که یکی از بازیگران قصه در قالب بیش از یک شخصیت ظاهر شود. (پراپ، ۱۴۰۱، صص. ۱۶۵-۱۶۷). برای مثال: در روایت شفاهی قصه حاضر، شخصیت شرور (قهار دیو) در نقش‌های فرستنده، بخشنده و یاری‌گر نیز ظاهر شده است. همچنین شاهزاده‌خانم این روایت، نقش فرستنده را نیز عهده‌دار می‌شود. برداشت پراپ از «قصه‌های پریان» قصه‌هایی است که تابع شخصیت‌های هفت‌گانه مذکور و کارکردهای مرتبط با آنها باشد. پراپ با محور قرار دادن جفت‌خویشکاری‌های (H-I) و (M-N) چهار نوع قصه پریان شناسایی می‌کند: ۱. قصه‌های شکل‌گرفته بر محور H-I (مبارزه با شیریر و غلبه بر او)؛ ۲. شکل‌گیری قصه با محوریت M-N (سپردن کار دشوار و انجام آن)؛ ۳. بسط قصه از طریق هر دو جفت (H-I و M-N)؛ ۴. شکل‌گیری قصه بدون هیچ‌یک از خویشکاری‌های مذکور. البته یادآوری این نکته مهم است که حضور هم‌زمان جفت‌های (H-I) و (M-N) در حرکتی واحد، بسیار نادر است (همان، ص. ۱۹۷).

۳-۱-۱. مفهوم حرکت (xod) در الگوی ریخت‌شناسی پراپ

از نظر ریخت‌شناسی، قصه (skazka) مجموعه‌ای از تحولات و رخدادهاست که از شرارت یا کمبود و نیاز آغاز می‌شود و پس از طی مراحل مختلف به ازدواج یا سایر

مقایسه صورت شفاهی و روایت‌های... _____ محمد خسروی‌کی و همکاران

رخدادهای پایانی (از قبیل پاداش، منفعت، پیروزی) منتهی می‌شود (پراپ، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۳). در داستان‌های یک‌حرکتی، داستان با ازدواج یا موفقیت و پیروزی پایان می‌یابد، ولی اگر داستانی بیش از یک حرکت داشته باشد، پس از پایان حرکت اول، مشکل تازه‌ای (شرارت یا کمبود و نیاز) پیش می‌آید. بنابراین حرکت دیگری در داستان شروع می‌شود و شاهد چرخه دیگری از رخداد‌های داستانی خواهیم بود (خدیش، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۹). پراپ می‌گوید: «هر عمل شرارت‌بار جدیدی، هر کمبود و نیاز جدیدی حرکت تازه‌ای می‌آفریند، یک قصه ممکن است چندین حرکت داشته باشد، و ما وقتی متنی را تجزیه و تحلیل می‌کنیم، پیش از هر چیز باید تعداد حرکت‌هایی را که قصه از آن تشکیل شده است، معین‌سازیم» (پراپ، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۳). در ریخت‌شناسی، تشخیص حرکت‌ها بسیار مهم است؛ زیرا بدون جدا کردن حرکت‌ها نمی‌توان داستان را به درستی تحلیل کرد. الگوی ریخت‌شناسی پراپ زمانی می‌تواند ترکیب کارکردها را به درستی شناسایی کند که موضوع مورد بررسی، یک حرکت مجزا باشد. هر حرکت به‌مثابه یک چرخه جداگانه است و باید به‌طور مستقل تحلیل شود. اگر به این مهم توجه نشود نتیجه تحلیل‌ها آشفته و مخدوش خواهد بود. قصه‌های جادویی مردم ایران از نظر حرکت، انواع گوناگونی دارند. بیشتر قصه‌ها یک حرکت دارند. افسانه‌های پنج و شش حرکتی نیز دارای کمترین تعداد هستند (خدیش، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۳). یک حرکت هم می‌تواند بلافاصله بعد از حرکت قبلی بیاید و هم ممکن است چند حرکت به‌طور هم‌زمان و آمیخته با هم پیش بروند. انواع حرکت‌های یک قصه از نظر پراپ چنین است: ۱. حرکتی که از پی حرکت قبلی می‌آید (مانند حرکت دوم در روایت شفاهی همین قصه که چهل برادر بعد از غلبه بر پادشاه و پایان حرکت اول، به سفر ادامه دادند و ماجرای جدیدی را رقم زدند و بدین ترتیب حرکت دوم قصه آغاز شد)؛ ۲. حرکتی

که در میانه حرکتِ قبل از خود پیدا می‌شود و قبل از آن هم خاتمه می‌یابد (مانند حرکتِ سوم در همان روایتِ شفاهی که در طی آن خاکی توسطِ دیوها به مأموریتی فرستاده می‌شود و پس از پشت‌سر گذاشتنِ موانعِ متعدد به هدف دست می‌یابد؛ اما این حرکت، چرخه‌ای در میانه حرکتِ بزرگِ دوم است)؛ ۳. ممکن است در دل حرکتِ کوچک‌تر نیز حرکتِ جدیدی آغاز شود و قبل از پایانِ آن خاتمه یابد؛ ۴. قصه با دو شرارت آغاز می‌شود که هر کدام حرکتِ جداگانه‌ای را سامان می‌دهند و یکی از حرکت‌ها زودتر از دیگری پایان می‌یابد؛ ۵. دو حرکت ممکن است پایانِ مشترکی داشته باشند؛ ۶. گاهی یک قصه دارای دو جست‌وجوگر است و آن دو در وسط حرکت اول از هم جدا می‌شوند و حرکت‌های تازه‌ای ایجاد می‌شود (پراپ، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۴).

۴. روایت‌شناسی افسانه «چهل برادر و چهل دیو»

۴-۱. درباره روایت‌های قصه

روایتِ شفاهیِ این قصه توسط نگارنده از زبانِ دو راوی^۴ در سال ۱۴۰۲ ضبط شده است. یکی از روایت‌ها ۶۵ دقیقه و دیگری ۷۰ دقیقه زمان دارد و به زبانِ آذری (لهجه همدانی) نقل شده است. هر دو روایت از نظر شمار حرکت، نوع شخصیت‌ها و رخداد‌های داستانی هم‌سان بودند. نسخه شفاهی پس از ترجمه و تحریر، بالغ بر ۱۳،۲۵۳ کلمه شد. هر دو گوینده این قصه را با عنوان «خاکی و دیوها» می‌شناختند. صورتِ مکتوبِ این افسانه با عناوین مختلف در سه کتاب موجود است: *افسانه‌های دیار همیشه بهار؛ قصه‌های مردم مازندران و ترکمن صحرا* (۱۳۷۴)، *کلاغ و سیب؛ افسانه‌های محلی قاینات* (۱۳۵۲) و *داستان‌های عامیانه لرستان* (۱۳۹۸) عنوان قصه در

هر یک از کتاب‌های اخیر به ترتیب چنین است: «پیرمرد خارکن و چهل پسرش»، «چهل برادر» و «خاکی و سی‌ونُه برادر»

۲-۴. کارکرد عدد چهل در قصه چهل برادر و چهل دیو

چهار روایتی که در جستار حاضر بررسی شده است، از جنبه‌های متعدد تفاوت‌های چشمگیری با هم دارند. اما نقطه کانونی و مشترک همه این روایت‌ها، تمرکز روی عدد چهل است. شمار برادرها و دیوها در هر چهار روایت چهل عدد است. در روایت شفاهی تعداد سگ‌های نگهبان قصر، پهلوانان آزمون شمشیر و کره‌های اسب دریایی، همگی چهل عدد است. عدد چهل در آیین‌ها و اساطیر بسیاری از مردمان جایگاه برجسته‌ای دارد. این عدد گاهی نشانه دوره آزمون، فرصتی برای تغییر و زمان بردباری محسوب می‌شود. چهل نزد مردم بابل نشانه دوره‌ای از بلایای طبیعی و خطر است. نزد بنی‌اسرائیل معانی متعددی را تداعی می‌کند، از جمله: مدت حضور موسی بر روی کوه سینا، مدت سرگردانی قوم بنی‌اسرائیل در بیابان و نیز مدت سلطنت داوود و سلیمان. در آیین میترایی عدد چهل دوره‌ای است که بعد از آن آیین‌های جشن و قربانی برپا می‌شود (کوپر، ۱۳۹۲، ص. ۲۷۵). در افسانه‌های ایرانی عدد چهل بیشتر نمادی برای نشان دادن کثرت، عظمت و کمال است. مصداق‌های مفاهیم یادشده در قصه‌ها فراوان است. مانند چهل اتاق در قصر پادشاه، چهل محافظ شاهزاده، چهل روز فرصت برای پیدا کردن پاسخ، چهل دزد و مانند این‌ها (حسن‌زاده، ۱۳۸۶، ص. ۱۸۴).

۳-۴. تعامل قهرمان قصه با دیوها

در هر چهار روایت قصه «چهل برادر و چهل دیو» شریر اصلی دیوها هستند. اما در همه روایت‌ها آنچه موجبات عمل شرارت‌آمیز دیوها را فراهم آورده، تعرض قهرمان به

قلمرو آن‌ها بوده است. در اغلب موارد مزاحمت اولیه از جانب قهرمان صورت می‌گیرد و سپس دیو واکنش قهرآمیز نشان می‌دهد. در شاهنامه نیز ابتدا کیکاووس به سرزمین دیوان حمله می‌کند و در نتیجه گرفتار دیو سپید می‌شود. فردوسی در این باره می‌گوید:

همی رفت کاووس لشکرفروز بزد گاه بر پیش کوه اسپروز
کجا جای دیوان دژخیم بود بدان جایگه پیل را بیم بود
بفرمود پس گیو را شهریار دوباره گزیدن ز لشکر هزار
هرآن کس که بینی ز پیر و جوان تنی کن که او را نباشد روان

(فردوسی، ۱۳۶۹، ص. ۱۳)

در قصه‌های ایرانی زمانی که قهرمان یا بستگانش در دست دیو اسیر می‌افتند، معمولاً دیو آن‌ها را نمی‌کشد، بلکه فقط زندانی یا طلسم می‌کند. اما قهرمان قصه وقتی بر دیوها چیرگی می‌یابد، بدون استثنا آن‌ها را از دم تیغ می‌گذراند. طبق روایت شاهنامه، دیو سفید نیز کیکاووس را فقط زندانی کرده بود. ولی رستم که برای نجات کیکاووس می‌رود؛ پس از غلبه بر دیو او را به طرز فجیعی می‌کشد (کرتیس، ۱۳۷۶، ص. ۶۰). در همه روایت‌های قصه «چهل برادر و چهل دیو»، قهرمان در مواجهه با دیوها بسیار بی‌رحم است. قهرمان با ریختن خون جگر دیو بر روی برادرهای خود آن‌ها را دوباره زنده می‌کند. در شاهنامه نیز رستم جگر دیو سفید را بیرون می‌کشد و سه قطره از خون آن بر چشمان کاووس شاه می‌ریزد تا شاه بینا شود (همان، ص. ۶۰). بن‌مایه کشتن دیوها و ریختن خون جگر آن‌ها برای دفع بلا در برخی از افسانه‌های ایرانی دیده می‌شود. در دو مورد از روایت‌های قصه حاضر (روایت شفاهی کمیجان و روایت لرستان) جگر قربانی درآورده می‌شود. اما در روایت قاینات، دیو مغلوب در آتش سوزانده می‌شود. این بن‌مایه با آیین قربانی کردن انسان برای بلاگردانی ارتباط دارد.

آیین قربانی کردن انسان در بسیاری از جوامع کهن بشری از جمله در میان چینی‌ها، بنی اسرائیل و تمدن مایا وجود داشته است (وارنر، ۱۳۸۹، ص. ۱۲۷). نشانه‌هایی از وجود این آیین در زمان حیات بدوی قوم آریایی و همچنین در سنت‌های پیش از زرتشت نیز وجود دارد (امیدی، ۱۴۰۲، ص. ۹۴). در جهان اساطیر، دیوها خدایان و ایزدانی هستند که در سنت‌های آریایی و هندوایرانی پرستش می‌شده‌اند، اما با ظهور مزدیسنا در ایران، خدایان آیین‌های باستانی رفته‌رفته از اعتبار ساقط می‌شوند و در نهایت به نیروی شرّ و بدی موسوم می‌شوند. اما در افسانه‌های ایرانی نوع دیگری از اصطلاح دیو نیز وجود دارد که به بومیان اولیه و غیرآریایی سرزمین ایران نسبت داده شده است. کسانی که در برخی نقاط کوهستانی ایران (موسوم به مازندران) با مهاجران آریایی به‌نبرد برخاسته‌اند (آموزگار، ۱۳۷۱، ص. ۱۹). در قصه حاضر و نیز بسیاری دیگر از افسانه‌های ایرانی، چگونگی رویارویی قهرمانان با دیوها دیدگاه اخیر را تقویت می‌کند. به‌طوری‌که تقریباً در همه افسانه‌های ایرانی درگیری انسان و دیو ناشی از تعدی آدم به قلمرو دیوها بوده است. دیوها در افسانه حاضر همه ویژگی‌های انسان را دارند، اما به‌دلایلی چون بیگانه بودن و پافشاری بر حفظ قلمرو، مستحق مرگ می‌شوند.

۵. خلاصه روایت شفاهی افسانه

قصه از مردی فقیر آغاز می‌شود که صاحب چهل پسر می‌شود. کوچک‌ترین فرزندش «خاکی» است که برتر از دیگران است. خاکی و برادران در جست‌وجوی پدر هستند. به شهری می‌رسند و پس از حوادثی پدرشان را می‌یابند. سپس سفر را ادامه می‌دهند و در مسیر با دیوها روبه‌رو می‌شوند. خاکی دیو سفید، پیرزن جادوگر و چهل دیو را شکست می‌دهد. سپس وارد قلعه زنگی می‌شود و چهل دختر را نامزد خود و برادرهایش می‌کند.

بعد موفق به آوردن اسب‌های دریایی می‌شود. خاکی در مسیر بازگشت به زادگاهش توسط قهاردیو به زیر خاک کشیده می‌شود. خاکی قهاردیو را متقاعد می‌کند که می‌تواند آرزوی ازدواجش با سیمین‌آذر را برآورده سازد. بعد خاکی به وسیله ابزارهای جادویی به قلعه سیمین‌آذر نزدیک می‌شود. سیمین‌آذر سه شرط برای ازدواج تعیین می‌کند که خاکی همه شرط‌ها را انجام می‌دهد. خاکی سیمین‌آذر را به دیو تحویل می‌دهد، اما با هم‌دستی سیمین‌آذر شیشه عمر دیو را می‌یابد و می‌شکند که در نتیجه دیو می‌میرد. در پایان خاکی وارد زادگاه خود می‌شود و برای همسرانش عروسی برگزار می‌کند.

جدول ۲: تحلیل خویشکاری‌های روایت شفاهی قصه با عنوان «خاکی و دیوها» از شهرستان کمیجان

Table 2: Analysis of the functions of the oral narration of the story titled "Khaki and the Demons" from Komijan County

کارکردهای اشخاص قصه	مصادق کارکرد در قصه
حرکت اول	
○ صحنه آغازین: α (صحنه آغازین، خویشکاری محسوب نمی‌شود)	مردی فقیر و زنش صاحب چهل پسر شدند.
● غیبت یکی از اعضا: β	مرد از بیم مخارج بچه‌ها از خانه فرار کرد.
● خبردهی به شریک: γ	پادشاه از ورود چهل برادر به گل‌باغچه آگاه شد.
● شرارت: A	پادشاه علیه چهل برادر اعلان جنگ کرد.
● نخستین کارکرد بخشنده: D	عمو برای خاکی و برادرهایش اسب و شمشیر تهیه کرد (این خویشکاری در قصه، برخلاف توالی پراپ، قبل از کارکرد γ آمده است).

• مبارزه قهرمان با شریر: H	برادرها با قشون پادشاه جنگیدند.
• پیروزی قهرمان بر شریر: I	چهل برادر پادشاه را شکست دادند.
• رفع مشکل و کمبود: K	خاکی پدرش را در قصر پادشاه مغلوب پیدا کرد.
• مجازات شریر: U	خاکی پادشاه را کشت.
• عروسی و یا کامیابی: W	خاکی پدرش را بر تخت نشاند.
حرکت دوم (این حرکت پس از پایان حرکت اول، آغاز شده است)	
○ صحنه آغازین: α	چهل برادر تصمیم گرفتند آن سرزمین را ترک کنند.
• نهی قهرمان: γ	پدر گفت در سه جا نخواستید: گورستان، قلعه خرابه، چمنزار کهنه
• نقض نهی: δ	اما برادرها در گورستانی خوابیدند که قلمرو سالاردیو بود.
• خبرگیری شریر: ε	زن دیو از حضور چهل برادر در قلعه جنی باخبر شد.
• فریبکاری شریر: η	زن دیو در شمایل پیرزن آمد و از خاکی غذا خواست.
• هم‌دستی ناآگاهانه قربانی با شریر: θ	خاکی رفت تا برای پیرزن غذا بیاورد.
• شرارت: A	جادوگر برادرهای او را تبدیل به سنگ کرد.
• به میدان آوردن قهرمان (رویداد میانجی): B	خاکی برگشت و دید جادوگر برادرهایش را سنگ کرده است.
• تصمیم به مقابله آغازین: C	تصمیم گرفت برادرهایش را نجات دهد.
• عزیمت قهرمان: ↑	پیرزن فرار کرد و خاکی به دنبالش رفت.
• نخستین کارکرد بخشنده: D	چهل دیو با وعده آزادی از خاکی

خواستار چهل دختر شدند.	
خاکی پیشنهاد دیوها را قبول کرد.	• واکنش قهرمان به بخشنده: E
خاکی از دیو پنبه، لقمه، انگشتر و کمند گرفت.	• دست‌یابی به شیء جادویی: F
دیوی خاکی را به قلعه زنگی برد.	• انتقال قهرمان به مکانی: G
خاکی بعد از کشتن دیوها مادرشان را هم کشت.	• پیروزی قهرمان بر شریر: I
خاکی کف جگر جادوگر را روی برادرانش ریخت و زنده شدند.	• رفع مشکل و کمبود: K
خاکی وارد قلعه پادشاه شد، اما کسی او را نمی‌شناخت.	• ورود قهرمان به‌طور ناشناس: O
پهلوانان سعی کردند شمشیر را از سنگ دریاورند، اما نتوانستند.	• ادعاهای بی‌پایه قهرمان دروغین: L
خاکی شمشیر را بیرون کشید و هویت خود را آشکار کرد.	• شناخته شدن قهرمان: Q
خاکی و برادرانش با چهل دختران پادشاه نامزد شدند.	• عروسی و یا کامیابی: W
حرکت سوم (این حرکت در میانه حرکت دوم شکل گرفته و قبل از آن پایان یافته است.)	
خاکی در دست چهل دیو گرفتار بود.	○ صحنه آغازین: α
خاکی دنبال راه نجات از بند چهل دیو بود.	• کمبود و نیاز: a
چهل دیو از خاکی خواستند که چهل دختر را برای آن‌ها بیاورد.	• به میدان آوردن قهرمان (رویداد میانجی): B
خاکی تصمیم گرفت در ظاهر خواسته دیوها را برآورده سازد.	• تصمیم به مقابله آغازین: C
خاکی برای انجام مأموریت به‌سوی قلعه زنگی رفت.	• عزیمت قهرمان: ↑

یکی از دیوها برای کمک‌رسانی با خاکی همراه شد.	• نخستین کارکرد بخشنده: D
خاکی برای ورود به قلعه زنگی از او کمک گرفت.	• واکنش قهرمان به بخشنده: E
دیو پنبه‌ها، لقمه‌ها، انگشترها و کمند را برای خاکی آورد.	• دست‌یابی به شیء جادویی: F
خاکی به کمک دیو به نزدیک قلعه زنگی می‌رود (این خویشکاری در قصه، برخلاف توالی پراپ، قبل از کارکرد F آمده است).	• انتقال قهرمان به مکانی: G
خاکی وارد اتاق دخترها شد و انگشتر نامزدی در دستشان بست.	• رفع مشکل و کمبود: K
حرکت چهارم قصه (این حرکت از نظر توالی رخدادهای قصه، بعد از حرکت دوم آغاز شده است.)	
چهل‌برادر با نامزدهایشان مشغول خوشگذرانی بودند.	○ صحنه آغازین: α
چهل‌خواهر خواستار اسب دریا بودند.	• کمبود و نیاز: a
زن خاکی از او تقاضای اسب دریا کرد. این کارکرد، هم‌زمان خویشکاری M (سپردن کار دشوار) نیز محسوب می‌شود. گاهی یک عمل در قصه می‌تواند هم‌زمان بیان‌گر دو خویشکاری باشد (ر.ک. پراپ، ۱۴۰۱، ص. ۱۵۰).	• به میدان آوردن قهرمان (رویداد میانجی): B
خاکی تصمیم گرفت مادیان چهل‌کره را پیدا کند.	• تصمیم به مقابله آغازین: C
خاکی به جست‌وجوی اسب دریا	• عزیمت قهرمان: \uparrow

رفت.	
عابد با خاکی درباره هدفش گفت و گو کرد.	• نخستین کارکرد بخشنده: D
خاکی انعامی به عابد داد و از او کمک خواست.	• واکنش قهرمان به بخشنده: E
عابد چوبدستی خود را به خاکی داد.	• دستیابی به شیء جادویی: F
خاکی به چشمه رفت و منتظر آمدن اسب شد.	• انتقال قهرمان به مکانی: G
خاکی با اسب‌ها به سوی قلعه زنگی رهسپار شد.	• بازگشت قهرمان: ↓
خاکی موفق شد اسب دریا را به همراه کره‌هایش بیاورد.	• انجام کار دشوار: N
خاکی با آوردن اسب‌ها خواسته همسرش را برآورده کرد.	• عروسی و یا کامیابی: W
حرکت پنجم (این حرکت بعد از پایان یافتن حرکت چهارم آغاز شده است.)	
چهل برادر و نامزدهایشان در حال بازگشت هستند.	○ صحنه آغازین: α
برادرها با نقض سومین وصیت در «چمنزار کهنه» خوابیدند.	• نقض نهی: δ
قهاردیو متوجه حضور خاکی در قلمرو خود شد.	• کسب خبر درباره قربانی توسط شیریر: β
قهاردیو خاکی را به زیر زمین کشید و زندانی کرد.	• شرارت: A
سیمین آذر جای شیشه جان قهاردیو را به خاکی نشان داد.	• نخستین کارکرد بخشنده: D
خاکی شیشه جان قهاردیو را برداشت.	• دستیابی به شیء جادویی: F
قهاردیو با دیدن شیشه جانش در دست	• پیروزی قهرمان بر شیریر: I

خاکی تسلیم شد.	
با تسلیم شدن قهاردیو، خاکی و سیمین آذر رها شدند.	• رفع مشکل و کمبود: K
خاکی با سیمین آذر روی دیو نشست و به زادگاه خود برگشت.	• بازگشت قهرمان: ↓
در آخر خاکی شیشه جان دیو را بر زمین زد و او را کشت.	• مجازات شریر: U
خاکی برای همسرانش جشن ازدواج گرفت و قصه به پایان رسید.	• عروسی و یا کامیابی: W
حرکت ششم (این حرکت در میانه حرکت پنجم شکل گرفته و قبل از آن هم پایان یافته است).	
خاکی در زندان قهاردیو اسیر است.	○ صحنه آغازین: α
خاکی می‌خواهد از دست دیو خلاص شود.	• کمبود و نیاز: a
قهاردیو به خاکی فرمان داد که سیمین آذر را برایش بیاورد.	• به میدان آوردن قهرمان (رویداد میانجی): B
خاکی پذیرفت که سیمین آذر را پیدا کند و برای دیو بیاورد.	• تصمیم به مقابله آغازین: C
خاکی برای یافتن سیمین آذر به راه افتاد.	• عزیمت قهرمان: ↑
قهاردیو چند تار از موی خود و یک شکمبه آهو به خاکی داد.	• نخستین کارکرد بخشنده: D
خاکی تار موی دیو را گرفت و شکمبه را به سر خود کشید.	• واکنش قهرمان به بخشنده: E
خاکی از دیوهای ابله قالیچه پرنده، آینه و کیسه چرمی را ربود.	• دست‌یابی به شیء جادویی: F
خاکی سوار قالیچه پرنده شد و به شهر بلور شاه رفت.	• انتقال قهرمان به مکانی: G

• ورود قهرمان به طور ناشناس: O	خاکی ابتدا شاگرد حمام چی شد و بعد خادم یک پیرزن گردید.
• سپردن کار دشوار به قهرمان: M	شروط سیمین آذر: نامه‌رسانی، خوردن چند دیگ غذا، نبرد با شیر
• انجام کار دشوار: N	خاکی در هر سه آزمون پیروز شد.
• تغییر شکل قهرمان: T	خاکی عرقچین را برداشت و چهره واقعی خود را آشکار کرد.
• عروسی و یا کامیابی: W	خاکی با سیمین آذر ازدواج کرد.

جدول ۳: ریخت‌شناسی روایت‌های مکتوبِ قصه «چهل برادر و چهل دیو» Table 3:

Morphology of the written

۱. تحلیل خویشتکاری‌های روایت کتاب قصه‌های مردم مازندران و ترکمن صحرا با عنوان «پیرمرد خارکن و چهل پسرش»	
حرکت اول	
○ صحنه آغازین: α	پیرمردی خارکن چهل پسر نیرومند داشت.
• کمبود و نیاز: a	پادشاه شهر دشمنی به نام چهل دیو داشت (اکوان دیو و برادرانش).
• رویداد میانجی: B	پادشاه از چهل پسر خواست برونند اکوان دیو و برادرانش را بکشند.
• تصمیم به مقابله آغازین: C	علی پسر بزرگ‌تر و برادرانش تصمیم گرفتند به جنگ دیوها بروند.
• عزیمت قهرمان: ↑	چهل برادر رفتند و به قلعه چهل دیو رسیدند.
• مبارزه: H	علی در قلعه دیوها را از جا کند و با برادرهایش وارد قلعه شد.
• پیروزی: I	آنها سی و نه تن از دیوها را کشتند و

فقط اکوان دیو باقی ماند.	
پادشاه از تهدید دیوها آسوده گشت.	○ رفع مصیبت و کمبود: K
حرکت دوم	
چهل برادر بعد از کشتن دیوها به قصر برگشتند.	● صحنه آغازین: α
اکوان دیو علی را ربود. بقیه برادرها هم توسط پادشاه دستگیر شدند.	● شرارت: A
اکوان دیو از علی خواست برود و دختر پادشاه چین را برایش بیاورد.	● رویداد میانجی: B
علی قبول کرد و عازم چین شد.	● عزیمت قهرمان: \uparrow
علی در راه تعدادی مورچه را از غرق شدن نجات داد.	● واکنش قهرمان به بخشنده: E
پادشاه مورچه‌ها چند پر خود را به علی داد.	● دست‌یابی به شیء جادویی: F
پادشاه چین گفت: ارزن‌ها، سیاه‌دانه‌ها و کنجدها را از هم جدا کن.	● سپردن کار دشوار به قهرمان: M
علی به وسیله مورچه‌ها در مدتی کوتاه دانه‌ها را جدا کرد.	● انجام کار دشوار: N
پادشاه چین قبول کرد که دخترش با علی ازدواج کند.	● عروسی و یا کامیابی: W
حرکت سوم	
علی به امید آزادی، دختر شاه چین را برای اکوان دیو آورد.	● صحنه آغازین: α
اکوان دیو به علی گفت: با من بیجا تا در شهر خودت پیاده‌ات کنم.	● فریبکاری شریر: η
علی هم بی‌خبر از مکر دیو پشت او نشست.	● هم‌دستی ناآگاهانه قربانی با شریر: θ

• شرارت: A	اکوان دیو علی را آورد و در غاری زندانی کرد.
• رویداد میانجی: B	دختر خود را به غار علی رساند تا چاره‌ای بیندیشند.
• نخستین کارکرد بخشنده: D	دختر نزد اکوان دیو رفت و از او جای شیشه عمرش را پرسید.
• واکنش قهرمان به بخشنده: E	علی با دختر آهو را کشتند و از شکمش شیشه دیو را درآوردند.
• دست‌یابی به شیء جادویی: F	علی و دختر از خورجین آهو شیشه عمر دیو را برداشتند.
• انتقال قهرمان به مکانی: G	دیو علی و دختر را به مقصد رساند.
• پیروزی: I	علی شیشه عمر اکوان دیو را بر زمین زد و دیو کشته شد.
• تغییر شکل: T	علی با لباس درویشی به قصر پادشاهی که برادرانش را زندانی کرده بود رفت.
• مجازات شریر: U	برادرها شمشیرها را از لای نان‌ها بیرون کشیدند و پادشاه را کشتند.
۲. تحلیل خویشتکاری‌های روایت کتاب <i>افسانه‌های محلی قاینات</i> با عنوان «چهل برادر»	
حرکت اول	
• صحنه آغازین: α	پادشاهی چهل پسر داشت. چهل برادر از سرزمین خود خارج شدند.
• غیبت: β	برادر کوچک‌تر رفت آتش بیاورد (این خویشتکاری در قصه، برخلاف توالی پراپ، بعد از کارکرد δ آمده است).
• نهی: γ	برادر کوچک‌تر قرار بود تا صبح آتش را روشن نگاه دارد.
• نقض نهی: δ	اما خوابش برد و آتش خاموش شد.

• خبرگیری: E	دیو وارد خانه شد و بوی آدمیزاد را استشمام کرد.
• خبردهی: B̂	دیو پسر پادشاه را که مخفی شده بود پیدا کرد.
• شرارت: A	دیو بزرگ، پسر پادشاه را زندانی کرد.
• رویداد میانجی: B	دیو بزرگ از پسر پادشاه چهل دختر شاهزاده را تقاضا کرد.
• تصمیم به مقابله آغازین: C	پسر پادشاه پذیرفت که آرزوی چهل دیو را برآورده کند.
• عزیمت قهرمان: ↑	پسر پادشاه برای یافتن چهل دختر روانه قصر پادشاه شد.
• نخستین کارکرد بخشنده: D	پسر پادشاه با مردی که کلاف شب را می‌پیچید ملاقات کرد (این خویشکاری در قصه، برخلاف توالی پراپ، بعد از β آمده است).
• واکنش قهرمان به بخشنده: E	پسر پادشاه دست‌وپای مرد کلاف‌پیچ را بست تا صبح نشود.
• پیروزی: I	پسر پادشاه چهل دیو را کشت. بعد مادر دیوها را به آتش افکند.
• رفع مشکل و کمبود: K	پسر پادشاه مقداری آتش از خانه دیو برداشت.
• بازگشت قهرمان: ✓	پسر پادشاه با برادرهایش به شهر چهل دختر شاهزاده برگشت.
• ادعاهای بی‌پایه: L	برادرهای دیگر به دروغ مدعی کشتن سگ سیاه و دیوها شدند.
• شناخته شدن قهرمان: Q	برادر کوچک‌تر گوش سگ و دیوها را نشان داد و هویتش ثابت شد.

پادشاه فرمان داد دخترانش با چهل برادر ازدواج کنند.	• عروسی و یا کامیابی: W
حرکت دوم	
چهل برادر با همسران خود در مسیر بازگشت به زادگاه خویش بودند.	• صحنه آغازین: α
دیو زره فولادی برادر کوچک را برداشت و به آسمان هفتم بُرد.	• شرارت: A
دختری که پیش دیو بود عاشق پسر پادشاه شد.	• نخستین کارکرد بخشنده: D
پسر پادشاه از دختر زندانی خواست تا شیشه عمر دیو را پیدا کند.	• واکنش قهرمان به بخشنده: E
دختر زندانی شیشه عمر دیو را یافت و به پسر پادشاه داد.	• دست یابی به شیء جادویی: F
پسر پادشاه با دختر سوار دیو زره فولادی شد و به خانه بازگشت.	• انتقال قهرمان: G
پسر پادشاه شیشه جان دیو زره فولادی را بر سنگ زد و شکست.	• پیروزی: I
با کشته شدن دیو زره فولادی، پسر پادشاه از تعقیب او رها شد.	• رفع مصیبت و کمبود: K
پسر پادشاه به سوی قصر پدرش روانه شد.	• بازگشت قهرمان: ✓
پسر پادشاه نقابی به صورتش زد و به قصر پدرش رفت.	• ورود قهرمان به طور ناشناس: O
پسر پادشاه بعد از افشای دروغ‌های برادرانش نقاب را برداشت.	• شناخته شدن قهرمان: Q
پسر پادشاه جشن ازدواج بزرگی ترتیب داد و به هر یک از همسرانش یک قصر	• عروسی و یا کامیابی: W

بخشید.	
۳. تحلیل خویشکاری‌های روایت کتاب داستان‌های عامیانه لرستان با عنوان «خاکی و سی‌ونه برادر»	
حرکت اول	
○	صحنه آغازین: α مردی فقیر صاحب چهل فرزند پسر شده بود.
●	کمبود و نیاز: a خاکی و برادرهایش خیلی فقیر بودند
●	رویداد میانجی: B دست خالی برگشتن پدر باعث شد خاکی دست به اقدام بزند.
●	تصمیم به مقابله آغازین: C خاکی و برادرهایش تصمیم گرفتند راهزنی کنند.
●	عزیمت قهرمان: ↑ چهل برادر از ترس پادشاه به شهری دور کوچ کردند.
●	نخستین کارکرد بخشنده: D مرد حاجی چهل شمشیر و چهل تومان پول به چهل برادر داد.
●	واکنش قهرمان به بخشنده: E چهل برادر شمشیرها و پول‌ها را برداشتند.
●	دست‌یابی به شیء جادویی: F خاکی از دیوها پنبه و نردبان گرفت.
●	پیروزی: I خاکی ماده‌دیو را کشت و جگرش را بیرون کشید.
●	رفع مشکل و کمبود: K خاکی با مالیدن جگر دیو به روی برادرهایش آن‌ها را زنده کرد.
●	ادعاهای بی‌پایه: L برخی به دروغ مدعی شدند که دیوها را کشته‌اند.
●	شناخته‌شدن قهرمان: Q خاکی با نشان دادن گوش‌های دیوها راست‌گویی خود را ثابت کرد.
●	عروسی و یا کامیابی: W چهل دختران پادشاه با چهل برادر ازدواج

کردند.	
حرکت دوم	
دختر کوچک پادشاه برای ازدواج با خاکی شرط گذاشت.	○ صحنه آغازین: α
دختر گل باغی می‌خواست.	● کمبود و نیاز: a
شرط ازدواج شاهزاده آوردن گل باغی توسط خاکی بود.	● رویداد میانجی: B
خاکی تصمیم گرفت خواسته شاهزاده را برآورده کند.	● تصمیم به مقابله آغازین: C
خاکی برای آوردن گل باغی رفت.	● عزیمت قهرمان: \uparrow
مرد صاحب‌خانه نشانی گل باغی را به خاکی داد.	● نخستین کارکرد بخشنده: D
خاکی طبق گفته مرد صاحب‌خانه به کوه موردنظر رفت.	● انتقال قهرمان به مکانی: G
خاکی گل باغی را برای شاهزاده آورد.	● رفع مشکل و کمبود: K
شاهزاده این بار از خاکی خواست برایش اسب چهل‌گره بیاورد.	● سپردن کار دشوار به قهرمان: M
خاکی اسب چهل‌گره را برای شاهزاده آورد.	● انجام کار دشوار: N
خاکی و برادرها به شهر خود برگشتند و پادشاه آنجا را کشتند (این خویشکاری در قصه، برخلاف توالی پراپ، بعد از کارکرد W آمده است).	● مجازات شریب: U
شاهزاده درخواست ازدواج خاکی را پذیرفت و عروسی کردند.	● عروسی و یا کامیابی: W
حرکت اول	

○	صحنه آغازین: α	پیرمردی خارکن چهل پسر نیرومند داشت.
●	کمبود و نیاز: a	پادشاه شهر دشمنی به نام چهل دیو داشت (اکوان دیو و برادرانش).
●	رویداد میانجی: B	پادشاه از چهل پسر خواست برونند اکوان دیو و برادرانش را بکشند.
●	تصمیم به مقابله آغازین: C	علی پسر بزرگ‌تر و برادرانش تصمیم گرفتند به جنگ دیوها برونند.
●	عزیمت قهرمان: \uparrow	چهل برادر رفتند و به قلعه چهل دیو رسیدند.
●	مبارزه: H	علی در قلعه دیوها را از جا کند و با برادرهایش وارد قلعه شد.
●	پیروزی: I	آنها سی و نه تن از دیوها را کشتند و فقط اکوان دیو باقی ماند.
○	رفع مصیبت و کمبود: K	پادشاه از تهدید دیوها آسوده گشت.
حرکت دوم		
●	صحنه آغازین: α	چهل برادر بعد از کشتن دیوها به قصر برگشتند.
●	شرارت: A	اکوان دیو علی را ربود. بقیه برادرها هم توسط پادشاه دستگیر شدند.
●	رویداد میانجی: B	اکوان دیو از علی خواست برود و دختر پادشاه چین را برایش بیاورد.
●	عزیمت قهرمان: \uparrow	علی قبول کرد و عازم چین شد.
●	واکنش قهرمان به بخشنده: E	علی در راه تعدادی مورچه را از غرق شدن نجات داد.
●	دست‌یابی به شیء جادویی: F	پادشاه مورچه‌ها چند پر خود را به علی داد.

پادشاه چین گفت: ارزن‌ها، سیاه‌دانه‌ها و کنگدها را از هم جدا کن.	• سپردن کار دشوار به قهرمان: M
علی به وسیله مورچه‌ها در مدتی کوتاه دانه‌ها را جدا کرد.	• انجام کار دشوار: N
پادشاه چین قبول کرد که دخترش با علی ازدواج کند.	• عروسی و یا کامیابی: W
حرکت سوم	
علی به امید آزادی، دختر شاه چین را برای اکوان دیو آورد.	• صحنه آغازین: α
اکوان دیو به علی گفت: با من بیجا تا در شهر خودت پیاده‌ات کنم.	• فریبکاری شریر: η
علی هم بی‌خبر از مکر دیو پشت او نشست.	• هم‌دستی ناآگاهانه قربانی با شریر: θ
اکوان دیو علی را آورد و در غاری زندانی کرد.	• شرارت: A
دختر خود را به غار علی رساند تا چاره‌ای بیندیشند.	• رویداد میانجی: B
دختر نزد اکوان دیو رفت و از او جای شیشه عمرش را پرسید.	• نخستین کارکرد بخشنده: D
علی با دختر آهو را کشتند و از شکمش شیشه دیو را درآوردند.	• واکنش قهرمان به بخشنده: E
علی و دختر از خورجین آهو شیشه عمر دیو را برداشتند.	• دست‌یابی به شیء جادویی: F
دیو علی و دختر را به مقصد رساند.	• انتقال قهرمان به مکانی: G
علی شیشه عمر اکوان دیو را بر زمین زد و دیو کشته شد.	• پیروزی: I
علی با لباس درویشی به قصر پادشاهی	• تغییر شکل: T

که برادرانش را زندانی کرده بود رفت.	
برادرها شمشیرها را از لای نان‌ها بیرون کشیدند و پادشاه را کشتند.	• مجازات شری: U
۲. تحلیل خویشکاری‌های روایت کتاب <i>افسانه‌های محلی قاینات</i> با عنوان «چهل برادر»	
حرکت اول	
پادشاهی چهل پسر داشت. چهل برادر از سرزمین خود خارج شدند.	• صحنه آغازین: α
برادر کوچک‌تر رفت آتش بیاورد (این خویشکاری در قصه، برخلاف توالی پراپ، بعد از کارکرد δ آمده است).	• غیبت: β
برادر کوچک‌تر قرار بود تا صبح آتش را روشن نگاه دارد.	• نهی: γ
اما خوابش برد و آتش خاموش شد.	• نقض نهی: δ
دیو وارد خانه شد و بوی آدمیزاد را استشمام کرد.	• خبرگیری: ϵ
دیو پسر پادشاه را که مخفی شده بود پیدا کرد.	• خبردهی: ζ
دیو بزرگ، پسر پادشاه را زندانی کرد.	• شرارت: A
دیو بزرگ از پسر پادشاه چهل دختر شاهزاده را تقاضا کرد.	• رویداد میانجی: B
پسر پادشاه پذیرفت که آرزوی چهل دیو را برآورده کند.	• تصمیم به مقابله آغازین: C
پسر پادشاه برای یافتن چهل دختر روانه قصر پادشاه شد.	• عزیمت قهرمان: \uparrow
پسر پادشاه با مردی که کلاف شب را می‌پیچید ملاقات کرد (این خویشکاری در قصه، برخلاف توالی پراپ، بعد از	• نخستین کارکرد بخشنده: D

•	واکنش قهرمان به بخشنده: E	پسر پادشاه دست‌وپای مرد کلاف‌پیچ را بست تا صبح نشود.
•	پیروزی: I	پسر پادشاه چهل دیو را کشت. بعد مادر دیوها را به آتش افکند.
•	رفع مشکل و کمبود: K	پسر پادشاه مقداری آتش از خانه دیو برداشت.
•	بازگشت قهرمان: ↓	پسر پادشاه با برادرهایش به شهر چهل دختر شاهزاده برگشت.
•	ادعاهای بی‌پایه: L	برادرهای دیگر به دروغ مدعی کشتن سگ سیاه و دیوها شدند.
•	شناخته شدن قهرمان: Q	برادر کوچک‌تر گوش سگ و دیوها را نشان داد و هویتش ثابت شد.
•	عروسی و یا کامیابی: W	پادشاه فرمان داد دخترانش با چهل برادر ازدواج کنند.
حرکت دوم		
•	صحنه آغازین: α	چهل برادر با همسران خود در مسیر بازگشت به زادگاه خویش بودند.
•	شرارت: A	دیو زره‌فولادی برادر کوچک را برداشت و به آسمان هفتم بُرد.
•	نخستین کارکرد بخشنده: D	دختری که پیش دیو بود عاشق پسر پادشاه شد.
•	واکنش قهرمان به بخشنده: E	پسر پادشاه از دختر زندانی خواست تا شیشه عمر دیو را پیدا کند.
•	دست‌یابی به شیء جادویی: F	دختر زندانی شیشه عمر دیو را یافت و به پسر پادشاه داد.
•	انتقال قهرمان: G	پسر پادشاه با دختر سوار دیو زره‌فولادی

شد و به خانه بازگشت.	
پسر پادشاه شیشه جان دیو زره فولادی را بر سنگ زد و شکست.	• پیروزی: I
با کشته شدن دیو زره فولادی، پسر پادشاه از تعقیب او رها شد.	• رفع مصیبت و کمبود: K
پسر پادشاه به سوی قصر پدرش روانه شد.	• بازگشت قهرمان: ↓
پسر پادشاه نقابی به صورتش زد و به قصر پدرش رفت.	• ورود قهرمان به طور ناشناس: O
پسر پادشاه بعد از افشای دروغ‌های برادرانش نقاب را برداشت.	• شناخته شدن قهرمان: Q
پسر پادشاه جشن ازدواج بزرگی ترتیب داد و به هر یک از همسرانش یک قصر بخشید.	• عروسی و یا کامیابی: W
تحلیل خویشکاری‌های روایت کتاب داستان‌های عامیانه لرستان با عنوان «خاکی و سی‌و نه برادر»	
حرکت اول	
مردی فقیر صاحب چهل فرزند پسر شده بود.	○ صحنه آغازین: α
خاکی و برادرهایش خیلی فقیر بودند	• کمبود و نیاز: a
دست خالی برگشتن پدر باعث شد خاکی دست به اقدام بزند.	• رویداد میانجی: B
خاکی و برادرهایش تصمیم گرفتند راهزنی کنند.	• تصمیم به مقابله آغازین: C
چهل برادر از ترس پادشاه به شهری دور کوچ کردند.	• عزیمت قهرمان: ↑
مرد حاجی چهل شمشیر و چهل تومان	• نخستین کارکرد بخشنده: D

پول به چهل برادر داد.	
چهل برادر شمشیرها و پول‌ها را برداشتند.	• واکنش قهرمان به بخشنده: E
خاکی از دیوها پنبه و نردبان گرفت.	• دست‌یابی به شیء جادویی: F
خاکی ماده‌دیو را کُشت و جگرش را بیرون کشید.	• پیروزی: I
خاکی با مالیدن جگر دیو به روی برادرهایش آن‌ها را زنده کرد.	• رفع مشکل و کمبود: K
برخی به دروغ مدعی شدند که دیوها را کشته‌اند.	• ادعاهای بی‌پایه: L
خاکی با نشان دادن گوش‌های دیوها راست‌گویی خود را ثابت کرد.	• شناخته‌شدن قهرمان: Q
چهل دختران پادشاه با چهل برادر ازدواج کردند.	• عروسی و یا کامیابی: W
حرکت دوم	
دختر کوچک پادشاه برای ازدواج با خاکی شرط گذاشت.	○ صحنه آغازین: α
دختر گل باغی می‌خواست.	• کمبود و نیاز: a
شرط ازدواج شاهزاده آوردن گل باغی توسط خاکی بود.	• رویداد میانجی: B
خاکی تصمیم گرفت خواسته شاهزاده را برآورده کند.	• تصمیم به مقابله آغازین: C
خاکی برای آوردن گل باغی رفت.	• عزیمت قهرمان: ↑
مرد صاحب‌خانه نشانی گل باغی را به خاکی داد.	• نخستین کارکرد بخشنده: D
خاکی طبق گفته مرد صاحب‌خانه به کوه موردنظر رفت.	• انتقال قهرمان به مکانی: G

• رفع مشکل و کمبود: K	خاکی گل باغی را برای شاهزاده آورد.
• سپردن کار دشوار به قهرمان: M	شاهزاده این بار از خاکی خواست برایش اسب چهل‌گَره بیاورد.
• انجام کار دشوار: N	خاکی اسب چهل‌گَره را برای شاهزاده آورد.
• مجازات شریر: U	خاکی و برادرها به شهر خود برگشتند و پادشاه آنجا را کشتند (این خویشکاری در قصه، برخلاف توالی پراپ، بعد از کارکرد W آمده است).
• عروسی و یا کامیابی: W	شاهزاده درخواست ازدواج خاکی را پذیرفت و عروسی کردند.

جدول ۴: شخصیت‌های هفت‌گانه و کارکردهای آنها در چهار روایت افسانه

«چهل برادر و چهل دیو»

شخصیت‌ها ↓	روایت شفاهی شهرستان کمیجان	روایت مکتوب لرستان	روایت مکتوب قاینات	روایت مکتوب مازندران
قهرمان	خاکی (کوچک‌ترین برادر)	خاکی (کوچک‌ترین برادر)	برادر کوچک‌تر	علی پسر بزرگ پیرمرد
شریر	پادشاه اجنبی، سالاردیو، پیرزن جادوگر، قهاردیو	جانوران وحشی، زن دیو و چهل پسرش، عموی چهل برادر	دیو و چهل پسرانش، دیو نگهبان آب، دیو آتش، دیو زره فولادی	اکوان‌دیو و برادرهایش، پادشاه
بخشنده	عمو، دیوپسر، عابد، خواهر دیو، قهاردیو، سه دیو	چهل دیو، مرد حاجی	پدر چهل برادر، دختر زندانی	پادشاه مورچه‌ها

	ساده لوح			
فرستنده	چهل دیو، قهار دیو، همسر خاکی، شاهزاده سیمین آذر	خانواده دیوها، دختر کوچک پادشاه	پدر چهل برادر، دیو بزرگ	پادشاه، اکوان دیو
یاری دهنده	عمو، دیو پسر، قهار دیو، خواهر دیو، عابد، حمام چی و پیرزن، سیمین آذر	دوست چهل برادر، مرد صاحب خانه	چهل دیو، مرد کلاف پیچ	دختر شاه چین، برادران علی، مورچه ها، اکوان دیو
قهرمان دروغین	مدعیان بیرون کشیدن شمشیر از سنگ	مدعیان کشتن دیوها	برادران پسر کوچک پادشاه	ندارد
شاهزاده خانم	چهل شاهزاده (به ویژه کوچک ترین دختر)، سیمین آذر	چهل شاهزاده (به ویژه دختر آخر)	چهل دختر پادشاه، دختر زندانی	دختر پادشاه چین

۶. بازنگری در توالی کارکردهای پراپ

ولادیمیر پراپ در نظریه ریخت‌شناسی خود بر توالی ثابت کارکردها در قصه‌های پریان تأکید دارد. او می‌گوید: «به هیچ وجه همه خویشکاری‌ها در همه قصه‌ها نمی‌آید. اما این امر، به هیچ روی قانون توالی را به هم نمی‌زند. نبودن بعضی از خویشکاری‌ها نظم و ترتیب بقیه را تغییر نمی‌دهد» (پراپ، ۱۴۰۱، ص. ۸۳). با وجود این، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که روایت‌های شفاهی ایرانی، از جمله افسانه «چهل برادر و چهل دیو» از انعطاف‌پذیری ساختاری برخوردارند. در برخی حرکت‌های روایی، جای

مقایسه صورت شفاهی و روایت‌های... _____ محمد خسرو بیکی و همکاران

یک یا چند کارکرد تغییر یافته و توالی پیشنهادی پراپ دچار جابه‌جایی شده است. بنابراین می‌توان گفت که نظریه پراپ از جنبه توالی کارکردها نیازمند بازنگری و تفسیر تطبیقی است. البته این جابه‌جایی‌ها طبیعی است و نشان‌دهنده نقش فعال راوی در بازآفرینی داستان است. برای نمونه در برخی بخش‌ها کارکرد (به میدان آمدن قهرمان - B) پیش از (شرارت یا کمبود - a/A) رخ می‌دهد. این جابه‌جایی‌های محدود نشانه ماهیت پویا و خلاق روایت است. روایت هیچ‌گاه در بند تکرار و پیش‌بینی‌پذیری گرفتار نمی‌شود و همواره ابداع و تازگی را می‌جوید. بنابراین تخلف محدود از توالی پیشنهادی پراپ در روایت‌های قصه «چهل‌برادر و چهل‌دیو» از طبیعت هنجارگریز روایت ناشی می‌شود که در هر موقعیت می‌تواند با آرایشی نو بروز یابد. در روایت شفاهی قصه که دارای ۶ حرکت است، از میان ۷۲ خویشکاری (به جز صحنه‌های آغازین) تنها دو کارکرد از الگوی توالی پیشنهادی پراپ تخطی کرده‌اند. در روایت لرستان و نیز روایت قاینات فقط یک کارکرد جابه‌جا شده است. در حالی که در روایت مازندران هیچ‌گونه جابه‌جایی وجود نداشت و کاملاً با الگوی توالی پراپ مطابق بود. در نتیجه میزان انطباق خویشکاری‌ها با توالی موردنظر پراپ، در هر یک از روایت‌های اخیر، به ترتیب ۹۷ درصد، ۹۶ درصد، ۹۶ درصد و ۱۰۰ درصد است.

۷. خویشکاری «مانع‌زدایی»

این خویشکاری در الگوی پراپ وجود ندارد، اما در برخی روایت‌های قصه «چهل‌برادر و چهل‌دیو» موقعیت ویژه‌ای وجود دارد که از نظر ترکیب‌شناسی خویشکاری‌های قصه اهمیت دارد. در این موقعیت، قهرمان قصه با موجودی مواجه می‌شود که مانعی برای ادامه عملیات و رسیدن به هدف او محسوب می‌شود. قهرمان معمولاً با کشتن و یا

ازکار انداختن آن موجود فعالیت خود را ادامه می دهد. آن موجود طبق تعریف پراپ و با توجه به محتوای قصه به هیچ عنوان در قالب شریر نمی گنجد. او هیچ رنج و مصیبتی برای قهرمان ایجاد نمی کند، ولی ناخواسته عنصری مزاحم در برابر مسیر قهرمان محسوب می شود. بنابراین قهرمان مجبور می شود او را از سر راه خود بردارد. اگر این موقعیت به درستی شناسایی نشود، ممکن است شخصیت «مانع» با شخصیت «شریر» اشتباه گرفته شود. در این صورت نتیجه تحلیل آشفته خواهد بود. مصداق های شخصیت «مانع» در روایت شفاهی قصه سه بار و در روایت کتاب *افسانه های قاینات* یک بار دیده شده است. عملیات غیرفعال کردن او توسط قهرمان را می توان خویشکاری «مانع زدایی» به حساب آورد. به عنوان مثال در روایت شفاهی (حرکت دوم) شخصیت شریر در قصه، چهل دیوان هستند که خاکی (قهرمان) را برای انجام کار دشوار به قصر پادشاه فرستاده اند. سگ ها هیچ خصومتی با قهرمان ندارند، ولی بر حسب وظیفه ذاتی خود، یعنی نگهبانی از قصر، مانعی بر سر راه او به شمار می روند. در نتیجه قهرمان مجبور می شود آن سگ ها را بکشد. کشته شدن سگ ها در این موقعیت به دلیل شرارت نیست، بلکه به دلیل ایجاد مانع برای قهرمان است.

جدول ۵: نمونه های خویشکاری «مانع زدایی»

Table 5: Examples of the function of "disinhibition"

منبع	مصداق شخصیت مانع	نحوه برداشتن مانع	موقعیت خویشکاری در قصه
روایت شفاهی کمپجان	باغبان گل باغچه	خاکی (قهرمان) گوش و بینی او را برید و کف دستش گذاشت.	حرکت اول قصه قبل از کارکرد

روایت شفاهی کمیجان	سگ‌های نگهبان قلعه زنگی که از قلعه پادشاه محافظت می‌کنند.	قهرمان مجبور می‌شود برای نفوذ به قلعه، سگ‌ها را با لقمه سمی بکشد.	حرکت سوم قصه قبل از کارکرد K
روایت شفاهی کمیجان	مادیان چهل‌کره که به همراه کره‌های خود لب دریا می‌آید.	قهرمان مجبور است برای بردن کره‌ها اول خود مادیان را با چوب بزند تا حیوان از پا بیفتد و مقاومت نکند.	حرکت چهارم قصه قبل از کارکرد K
روایت مکتوب قاینات	مرد کلاف‌پیچ که نخ‌ها را می‌پیچد. وقتی کلاف او کامل شد آنگاه صبح می‌شود.	قهرمان برای این‌که زودتر صبح نشود و بتواند برای برادرانش آتش ببرد، به ناچار دست‌وپای مرد کلاف‌پیچ را می‌بندد.	حرکت اول قصه قبل از کارکرد E
روایت مکتوب قاینات	سگ سیاه نگهبان قصر	قهرمان مجبور می‌شود برای نفوذ به داخل قصر، سگ سیاه را با شمشیر بکشد.	حرکت اول قصه قبل از کارکرد I

۸ نتیجه

قصه «چهل برادر و چهل دیو» به لحاظ ساختاری با الگوی ولادیمیر پراپ منطبق است. بررسی روایت شفاهی قصه با عنوان «خاکی و دیوها» از شهرستان کمیجان نشان داد که این روایت با برخورداری از شش حرکت داستانی روایتی به نسبت بلند است که اوج و

فرودهای متعددی دارد. در هر حرکت، قهرمان با آزمونی تازه مواجه می‌شود و با بهره‌گیری از عناصر جادویی، شخصیت‌های بخشنده و کنش‌های هوشمندانه، مسیر قهرمانی خود را طی می‌کند. سه نسخه دیگر این قصه مکتوب هستند و انتشار یافته‌اند. به‌طور کلی هر چهار روایت این قصه در زبان، تعداد حرکت‌ها، شخصیت‌ها و برخی از مؤلفه‌های دیگر با یکدیگر متفاوت هستند. اما شیوه ترکیب سازه‌های قصه در همه آن‌ها با الگوی پراپ هم‌خوانی بسیار بالایی دارد.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که هرچند نظریه ریخت‌شناسی پراپ با تأکید بر توالی ثابت کارکردها، الگویی منسجم برای تحلیل ساختار قصه‌های پریان ارائه می‌دهد، اما باید پذیرفت که عنصر روایت دارای سرشتی انعطاف‌پذیر است. هر قصه تحت تأثیر عوامل متعددی همچون ملاحظات فرهنگی و نوع مخاطب قرار دارد. راویان معمولاً با دخل و تصرف در متن روایت و اعمال جابه‌جایی در برخی رخدادها، قصه را به شیوه دلخواه خود بیان می‌کنند. بنابراین نظریه پراپ، با وجود کارآمدی در تحلیل ساختارهای بنیادین افسانه‌های پریان، درخصوص توالی کارکردهای این‌گونه از قصه‌ها نیازمند ارزیابی تطبیقی است. قصه «چهل برادر و چهل دیو» روایتی است که ضمن قرارگیری در الگوی فرمی پراپ، با زبان زنده روایت‌گری به بازآرایی و بومی‌سازی نظریه می‌پردازد.

با بررسی چهار روایت قصه حاضر، یک خویشکاری ویژه در این قصه شناسایی شد که می‌توان آن را کارکرد «مانع‌زدایی» نامید. این کارکرد در شمار خویشکاری‌های الگوی پراپ نیست، ولی در قصه حاضر نقشی محوری دارد. عنصر «مانع» در این قصه شخصیتی «شریر» محسوب نمی‌شود، اما مانند آزمونی برای اثبات قابلیت و توانمندی قهرمان است. قهرمان با کنار زدن شخصیت مانع، علاوه بر نشان دادن قدرت و برتری

مقایسه صورت شفاهی و روایت‌های... _____ محمد خسروبیگی و همکاران

خود، راه را برای ادامه مسیر قهرمانی باز می‌کند. خویشکاری «مانع‌زدایی» در افسانه «چهل‌برادر و چهل‌دیو» یکی از سازه‌های اساسی در ترکیب‌شناسی اجزای این قصه است و نیز یکی از عناصر مهم در ایجاد تعلیق و هیجان روایت محسوب می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

1. morphology
2. function
3. character

۴. گویندگان:

علی محمودآبادی، ۶۳ ساله، ساکن روستای محمودآباد (از شهرستان کمیجان در استان مرکزی). ضبط: ۱۴۰۲.

یدالله خسروبیگی (۱۳۱۰-۱۴۰۳). ساکن روستای خسروبیگ (از شهرستان کمیجان در استان مرکزی). ضبط: ۱۴۰۲.

منابع

- آموزگار، ژ. (۱۳۷۱) دیوها در آغاز «دیو» نبودند. مجله کَلک. ۳۰. ۱۹
- احمدی، ب. (۱۳۷۰) ساختار و تأویل متن. تهران: نشر مرکز
- ارلیش، و. (۱۴۰۲) فرمالیسم روسی (تاریخ - اصول). ترجمه م. شیربچه. تهران: نشر نقش جهان مهر.
- اسکولز، ر. (۱۳۷۹) درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات. ترجمه ف. طاهری. تهران: آگاه.
- امیدی، ا.، و خاتمی، ا. (۱۴۰۲) بررسی و تحلیل قربانی انسان در شاهنامه براساس نظریه‌های آیین قربانی. پژوهش‌نامه فرهنگ و زبان‌های باستانی. ۱. ۷۱-۹۸.
- پاینده، ح. (۱۴۰۰). نقد ادبی با رویکرد روایت‌شناسی. تهران: نیلوفر.
- تامس، ب. (۱۴۰۰). روایت: مفاهیم بنیادی و روش‌های تحلیل.

- پراپ، و. (۱۴۰۱) ریخت‌شناسی قصه‌های پریان. برگردان ف. بدره‌ای. تهران: توس
- پراپ، و. (۱۳۷۱). ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان. ترجمه ف. بدره‌ای. تهران: توس
- حسن‌زاده، آ. (۱۳۸۶). جایگاه اعداد در فرهنگ مردم ایران با تأکید بر اعداد هفت و چهل. فرهنگ مردم ایران، ۱۰، ۱۶۵-۱۹۰.
- خدیش، پ. (۱۳۸۵) ریخت‌شناسی افسانه‌های جادویی. تهران: علمی و فرهنگی.
- دلاشوا، ل. (۱۳۶۶). زبان رمزی قصه‌های پری‌وار. ترجمه ج. ستاری. تهران: توس
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۸۸). طبقه‌بندی قصه/داستان‌های سنتی فارسی (نقد و بررسی، شکل‌شناسی و گونه‌شناسی داستان‌های فارسی). جستارهای نوین ادبی، ۳ (۱۶۶)، ۲۳-۴۵.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۸۹). ریخت‌شناسی افسانه عاشقانه «گل بکاولی». فنون ادبی، ۱، ۴۹-۶۲.
- سرمد، ص. (۱۳۵۲). کلاغ و سیب (افسانه‌های محلی قاینات). تهران: نیل.
- سیپک، ی. (۱۳۸۴). ادبیات عامه. ترجمه ع.م. حق‌شناس. تهران: نشر مرکز.
- فردوسی، ا. (۱۳۶۹). شاهنامه. به‌کوشش ج. خالقی مطلق. کالیفرنیا: مزدا.
- فورجانی‌زاده، ش.، و همکاران (۱۳۹۸). نگاهی به کاربرد نادرست و مکانیکی نظریه ریخت‌شناسی پراپ در متون ادب فارسی. نقد ادبی، ۴۶، ۸۷-۱۵۵.
- کرتیس، و. (۱۳۷۶). اسطوره‌های ملل (اسطوره‌های ایرانی). ترجمه ع. مخبر. تهران: نشر مرکز.
- مارزلف، ا. (۱۳۷۱). طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی. ترجمه ک. جهاناداری. تهران: سروش.
- میرکاظمی، ح. (۱۳۷۹). افسانه‌های دیار همیشه‌بهار (قصه‌های مردم مازندران و ترکمن‌صحرا). تهران: سروش.
- نفیسی، ن. (۱۳۹۷). داستان‌های عامیانه لرستان (۴جلدی). زیر نظر ب. فره‌وشی. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- وارنر، ر. (۱۳۸۹). دانشنامه اساطیر جهان. ترجمه ا. اسماعیل‌پور. تهران: اسطوره.
- وبستر، ر. (۱۳۸۲). پیش‌درآمدی بر مطالعه نظریه ادبی. ترجمه ا. دهنوی. تهران: روزنگار.

References

- Ahmadi, B. (1991). *The structure and interpretation of the text*. Markaz Publishing
- Amozgar, G. (1992). The demons were not "demons" at the beginning. *Kelk Magazine, Shahrivar*, 30, 19
- Curtis, W. (1997). *Myths of nations (Iranian myths)* (Translated by A. Mokhbar). Markaz Publishing
- Dalashva, L. (1987). *The coded language of fairy tales* (Translated by J. Sattari). Toos Publishing
- Erlich, W. (1999). *Russian formalism (history - principles)* (Translated by M. Shirbache). Naghsh-e-Jahan-e-Mehr Publishing
- Ferdowsi, A. (1989). *Shahnameh* (edited by M. Khaleghi Motlagh). California. Mazda Publishing
- Forjanizadeh, S. et al. (2019). A look at the incorrect and mechanical application of Propp's morphological theory in Persian literary texts. *Scientific-Research Quarterly of Literary Criticism*, 12(46), 155-87
- Hassanzadeh, A. (2007). The place of numbers in Iranian culture with emphasis on the numbers seven and forty. *Iranian People's Culture Magazine*, 10, 165-190
- Khadish, P. (2006). *Morphology of magical legends*. Scientific and Cultural Publishing
- Marzlov, A. (1992). *Classification of Iranian tales* (Translated by K. Jahandari). Soroush Publishing.
- Mirkazemi, H. (1999). *Legends of the ever-spring land (tales of the people of Mazandaran and the Turkmen of the Sahara)*. Soroush Publishing
- Nafisi, N. (1997). *Folktales of Lorestan*. Great Islamic Encyclopedia Publishing Center.
- Omid, A., & Khatami, A. (1999). A study and analysis of human sacrifice in the Shahnameh based on the theories of the sacrificial ritual. *Research on Ancient Culture and Languages*, 4(1), 71-98
- Payandeh, H. (1999). *Literary criticism with a narratological approach*. Niloufar Publishing
- Propp, and (1992). *Historical roots of fairy tales* (Translated by F. Badrehi). Toos Publishing
- Propp, and (2022). *Morphology of fairy tales* (Translated by F. Badrehi). Toos Publishing
- Sarmad, S. (1973). *Crow and apple (local legends of Qainat)*. Nil Publishing

- Scholes, R. (1999). *An introduction to structuralism in literature* (Translated by F. Taheri). Agah Publishing
- Sipak, Y. (2005). *Iranian folk literature* (Translated by M. Akhgari). Soroush Publishing
- Warner, R. (1990). *Encyclopedia of world mythology* (Translated by A. Esmailpour). Mythology Publishing
- Webster, R. (1983). *An introduction to the study of literary theory* (Translated by E. Dehnavi. Roznegar Publishing House.
- Zolfaghari, H. (2009). Classification of traditional Persian tales/stories (criticism and review, morphology and typology of Persian tales). *New Literary Studies*, 42(3), 23-45.
- Zolfaghari, H. (2010). Morphology of the love legend of “Gol-e Bakawli”. *Literary Techniques Journal*, 2(1), 49-62